

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA POLITIKOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I JAVNO MNJENJE

POPULIZAM

UREDNIK
ZORAN LUTOVAC

BEOGRAD, 2017

POPULIZAM

Izdaje:

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednik:

Zoran Lutovac

Recenzenti:

Zoran Stojiljković

Suzana Ignjatović

Dragan Todorović

Lektura:

Anka Jakšić

Tatjana Rončević

Dizajn korica:

Ninoslav Janković

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva

Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 400

ISBN 978-86-7093-190-9

CIP - Katalogizacija u publikaciji -

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

329.4(082)

POPULIZAM / urednik Zoran Lutovac. - Beograd : Institut društvenih nauka : Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017 (Beograd: RIC Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 194 str.: graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Jedan tekst na engl. jeziku. - Tiraž 400. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-7093-190-9

a) Популизам - Истраживање - Зборници

COBISS.SR-ID 246796556

© Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017.

MULTIETNIČKA DRUŠTVA I REAKCIONARNI POPULIZAM*

GORAN BAŠIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd
Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Multikulturalna društva, da bi bila stabilna i demokratski ustrojena, zahtevaju specifične oblike upravljanja prilagođene prirodi sopstvene multietničnosti. U savremenim demokratskim državama, ali i tokom njihove istorije, pribegava se korekcijama klasičnog shvatanja demokratije kako bi se uspostavila efikasna kontrola eruptivne snage etniciteta koji se najčešće ističe kao glavno obeležje multikulturalnog društva. Konsocijacija, federalizam, decentralizacija, različiti oblici autonomije i samouprave, afirmativne mere – najčešći su oblici demokratskog upravljanja u multikulturalnim društvima. U građanski ustrojenim demokratijama ističe se i interkulturalizam kao posebna strategija uređenja društvenih odnosa. S druge strane, populizam, po pravilu, narušava ideal dobrog upravljanja u multietničkim društvima, jer se njime zagovara učešće građana u političkom životu putem instituta direktne demokratije kojoj nedostaje suptilnost za usaglašavanje specifičnih interesa koji proizilaze iz etnokulturnih identiteta građana. U takvim situacijama populizam lako postaje reakcionaran jer podršku političkim ciljevima nastoji da obezbedi razgrađujući *limese* među etničkim, verskim, kulturnim grupama i supostavljajući ih jedne drugima.

KLJUČNE REČI: demokratija, multikulturalnost, populizam, etnicitet.

Teorijsko utemeljenje fenomena multikulturalizma i populizma počinje u drugoj polovini XX veka. Raspravu o multikulturalizmu unutar liberalne političke teorije podstakli su masovni pokreti za priznanjem identiteta i poštovanjem ljudskih i građanskih prava naročito žena, rasnih manjina i domorodačkih naroda, a interesovanje za temu populizma izazvali su “problemi

* Tekst je napisan tokom rada na projektu Instituta društvenih nauka “Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup, III, 47010. koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

s demokratijom” kada je počela da gubi svoju izvornu svrhu, i da od “poretka naroda” postaje “gospodarom naroda”¹.

Nesporno je da su multietnička društva postojala i ranije, a i da je populizam kao stil u političkom ponašanju ispoljavan kako u društvima antičke i rane liberalne demokratije, tako i u predemokratskim društvima. Odsustvo teorijskih rasprava o ovim problemima proizilazi kako iz arogancije liberalizma u odnosu na grupne identitete građana, tako i iz kasnog uobličivanja teorija o odnosu onih koji vladaju (elita) i onih kojima se vlada (narod) što jeste u centru populističkog diskursa. Među razlozima zbog kojih je političkoj teoriji i političkoj sociologiji promaklo da pažljivije proučavaju multikulturalnost i populizam je i to što je reč o pojmovima koje je teško definisati, objasniti i razdvojiti od svakodnevnog života i političkog delovanja. Jezik koji govorimo, običaji koje poštujemo, veroispovest, ideje kojima se priklanjamo, grupe u kojima delujemo i obavljamo društvene funkcije su deo naših života, privatnosti, identiteta i kao takvi nisu, ni danas, niti su ranije bili, laki za razumevanje i objašnjenje. Najčešće, odgovore na pitanja koja su proizilazila iz prirode multietničnosti zajednica i narodnjaštva kao oblika političkog delovanja davale su etnologija, sociologija, socijalna antropologija i psihologija, što nije bilo dovoljno za razumevanje političkih procesa koje ova dva fenomena uzrokuju.

¹ U političkoj teoriji pojam populizam se najčešće dovodi u vezu sa delovanjem radikalne desnice što nije tačno, jer su i levo orijentisani političari i političke stranke skloni populizmu. Uvođenje pojma “populizam” u teorijsku raspravu povezuje se s delovanjem “Narodne partije” u Sjedinjenim Američkim Državama koja je krajem devetnestog veka zastupajući interese seljaka i radnika zahtevala od “korumpirane” državne administracije niz političkih i ekonomskih reformi poput subvencija poljoprivrednicima, progresivno operezivanje i pored ostalog, uvođenje instituta neposredne demokratije na svim nivoima političkog odlučivanja (Šalaj: 2012a; 56). Sredinom dvadesetog veka populističkim su označeni režimi koji su predvodili Huan Peron u Argentini i Žetulio Vargas u Brazilu, a na njegovom kraju “levi” populizam je dovođen u vezu s vladavinom Huga Čaveza i Eva Moralesa u Boliviji, Valesko Ibara u Ekvadoru, pokretima “Prodomo” u Španiji i “Siriza” u Grčkoj, a “desni” s pokretima i političkim strankama koje su predvodili Žan Mari Le Pen u Francuskoj (Narodni front), Silvio Berlusconi u Italiji (Narod slobode). Poslednji talas populizma dovodi se u vezu sa zagovornicima izlaska Velike Britanije iz Evropske unije, “Pokretom čajanke”, američkim predsednikom Donaldom Trampom, Bernijem Sandersom jednim od kandidata Demokratske stranke za predsedničku nominaciju, ali i nemačkim političarem Martinom Šulcom, mađarskim predsednikom Viktorom Orbanom i političkim strankama u Skandinaviji i državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije.

Danas nam je zbog kvalitetnog obrazovanja, razvijenih komunikacija i dostupnosti informacija, lakše, nego što je to ranije bilo moguće, da procenimo socijalno i političko okruženje i da sagledamo posledice odluka koje donosimo na ličnom planu i u društvenom životu. Međutim, prosečno obrazovanom građaninu, koji nije zadovoljan svojim socijalnim i ekonomskim položajem i koji smatra da su uzroci tome neopravdana dominacija političke, finasijske i intelektualne elite i dalje je teško da razlikuje zavodljive ciljeve koji populist zagovaraju od onih koji to nisu. U prošlosti je to bilo i teže. Primera radi, kako su francuski i američki seljaci pred kraj XVIII veka mogli da sagledaju posledice koje su izazvali pokreti koje su podržavali, a koji će uz englesku revoluciju ostati najsvetlije luče liberalne demokratije.

Teško je zamisliti da su pripadnici trećeg staleža shvatali prirodu ancien régime i da su jasno razlučivali racio Revolucije iz 1789. godine od osećanja obespravljenosti i nepravde oličene u prva dva staleža. Zapitajmo se da li je opat Sjejes pišući pamflete koji su kopernikanski menjali stvarnost bio svestan istorijskog toka koji je Revolucija nosila ili je “populistički” podsticao narod da uzme stvar u svoje ruke i da političke, ekonomske i socijalne reforme ostvari neposredno preko izabраниh predstavnika, a ne kroz reforme koje su predstavnici aristokratije nudili uoči Opšte skupštine staleža? Najzad, da li je Sjejes bio populist kada je kratkim i razumljivim odgovorima na pitanja o položaju trećeg staleža razotkrivao prirodu francuskog (evropskog) feudalizma ili kada ekskluzivističkim shvatanjem nacije odvaja u njoj “dobre patriote” od neprijatelja i stranaca koji su uglavnom pripadali političkim neistomišljnicima u prva dva staleža? Kako po definiciji populizma kojom se ovaj pojam određuje (napetošću između “korumpirane” elite na vlasti i “dobrog” naroda), tako i po načinu na koji je prirodu i ciljeve Revolucije objašnjavao trećem staležu, opat Sjejes se po malo čemu razlikuje od savremenih populista poput Najdžela Faraža i Borisa Džonsona.

Za razumevanje populističkog delovanja važno je praviti razliku između narodnih pokreta koji su društvene i političke promene zagovarali na čvrsto utemeljenim vrednostima (sloboda, ostvarivanje ravnopravnosti, vladavina prava) od pokreta koji su iza zahteva za demokratskim promenama prikivali programe interesnih grupa željnih vlasti.

Glavni zadatak populiste je da demokratiju, uzurpiranu od otuđene političke elite, “vrati” vlasnicima – narodu. Neposredna, narodna demokratija je

sredstvo populiste da ostvari politički cilj bio on progresivan ili ne². Populista suprotstavlja pošten i izmanipulisan narod eliti, koja je po pravilu korumpirana i koja na račun naroda ostvaruje korist (Mudde: 2004; 543). Uprkos tome što pojedini teoretičari nastoje da populizam ustroje kao ideologiju čini se da je pre reč o političkom stilu koji promene zagovara suprotnostavljanjem naroda elitama – političkoj, ekonomskoj i intelektualnoj. Štaviše, za populistu borba za narodna prava i neposrednu demokratiju počinje odbacivanjem autoriteta stručnjaka, koji govore metajezikom, streme rešenjima čije ostvarivanje zahteva strukturne i funkcionalne promene. Za razliku od njih “pošten” populista nudi jednostavna rešenja za složene političke i društvene probleme (Šalaj: 2012; 28). Bogoljub Karić, jedan od kandidata za predsednika Srbije 2004. godine podigao je rejting sa 4% na 18%, zagovarajući budućnost Srbije i rešavanje nagomilanih ekonomskih, političkih, međudržavnih i drugih problema mašući zelenom salatnom kao strateškim privrednim proizvodom. Strah populiste pred činjenicama upečatljivo je iskazao jedan od partijarha populizma Silvio Berlusconi koji smatra da mu mandat koji je dobio od naroda (većine) daje legitimitet da odbaci sud stručnjaka koji su određeno mesto dobili “samo” na osnovu profesionalnih kvalifikacija (Biorcio: 2015; 23).

Veći problemi nastaju kada populisti “opštu volju” nastoje da obezbede usmeravajući narodno nezadovoljstvo prema ljudima i grupama koji nemaju racionalne veze sa uzrocima njihovog nezadovoljstva ili koji, štaviše, dele iste nepovoljne uslove sa nezadovoljnom većinom. U teoriji takve grupe se nazivaju “opasni drugi” (Šalaj: 2012a; 58) i osnovno obeležje im je da ugrožavaju homogenost i jedinstvo običnog naroda jer se zalažu za ostvarivanje “posebnih interesa”. Najčešće to su verske i etničke manjine i imigranti koji, po mišljenju populiste, svojom kulturom, jezikom, običajima “ugrožavaju” *mainstream* kulturu i zauzimaju radna mesta, povlače sredstva iz socijalnih i zdravstvenih fondova i drugo. Primer netolarantnog populizma koji je na kraju postao antipod jeste političko delovanje Džordža Valasa guvernera američke države Alabame koji je zagovarajući rasnu segregaciju vodio uspešne kampanje protiv liberanih reformatora i intelektualaca, ali je istovremeno stvorio povoljan politički prostor Afroameričkom pokretu da se izbori za građanska prava i

² Politička teorija populizam klasifikuje prema socijalnim ciljevima koje ovaj nameće kao važnim za progres: na agrarni, i na politički (Canovan: 1981; 5), a svaki od njih ima svoje podvrste, pa tako politički populizam može biti populistička demokratija, diktatura i politikantski ireakcionarni populizam.i.

slobode crnog stanovništva u SAD. Paradoks Valasovog populizma sastoji se u tome što se “bela” Amerika na osnovu čije podrške je Valas obezbedio čak tri mandata, okrenula protiv njega prihvatajući racionalne zahteve Martina Lutera Kinga o otelotvorenju ustavnih prava – građanske ravnopravnosti i slobode.

Nastojeći da u radu razmatram populizam koji “opasne druge” nalazi u rasnim, etničkim i verskim različitostima koristiću termin koji mu, ne potpuno, ali najviše pristaje – “ksenofobični” populizam. Strah od različitosti, nepoverenje prema imigrantskim kulturama, retorika zasnovana na predrasudama i stereotipima koja “masu” lako zavodi u nacionalizam, rasizam, šovinizam – obeležja su ksenofobičnog populizma. Po pravilu, populizam zasnovan na ksenofobiji je loš populizam, neprijatelj je multikulturalnosti, izaziva nestabilnost, razara vezivne društvene odnose, egzistira na konfliktima i strahu. U njegovoj osnovi je strah i konstrukcija neprijatelja. U briljantnom eseju “Konstruisanje neprijatelja” Umberto Eko ukazuje na to da nas je tokom istorije pratila potreba da identifikujemo neprijatelja u odnosu na kojeg ocenjujemo i potvrđujemo sopstveni sistem vrednosti. Ta potreba je toliko snažna da ukoliko nema stvarnog neprijatelja skloni smo da ga “konstruišemo”, a ta matrica podrazumeva konstrukciju stereotipa o nama kao oličenju dobrog i “njima” kao uzroku i otelotvorenju zla. U mitu o “zlom” Jevrejinu vekovima se taložila iracionalna mržnja prema pripadnicima ovog naroda koja je svoj krešendo imala u holokaustu. Balkanske etničke netrpeljivosti sjajno je opisala bugarska etnološkinja Adela Peeva u dokumentarnom filmu “Čija je ovo pesma”³ gde prati melodiju narodne pesme koja u različitim državama (Albaniji, Bugarskoj, Bosni, Makedoniji, Turskoj i Srbiji) ima drugačiji tekst i različito se peva, a zajedničko joj je to što svaki od balkanskih naroda smatra da je to “njegova” pesma i da drugi narodi nisu sposobni da napišu i ukomponuju tako lepu pesmu. Narcizmi malih razlika i etnocentrizmi pogodno su tlo za populistu koji će beskrupulozno različitost kultura, jezika i vera staviti u središte ostvarivanja političkog cilja (Bašić: 2016; 57).

Balkanom još odzvanja rečenica “Ne sme niko da vas bije” kojom se 24. aprila 1987. godine, u metežu nastalom tokom demonstracija ispred Doma kulture u Kosovu polju, građanima obratio tadašnji predsednik Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Slobodan Milošević. Na prvi pogled u ovoj rečenici nema ničeg spornog, nasilje nije način u rešavanju bilo kakvog spora i država je dužna da ga spreči, ali ukoliko se razume kontekst u kojem je ova

³ www.youtube.com/watch?v=NGCURBHF2Ss; poslednji pristup 29. jula u 11.30.

rečenica izgovorena, odnosno da se Slobodan Milošević obraćao etničkim Srbima i Crnogorcima, a da su silu ispoljili pripadnici “narodne” milicije u kojoj su pretežno bili etnički Albanci ona dobija drugačiji smisao, pogotovo jer je nakon što ju je izgovorio Milošević stekao narodnu podršku koja mu je i te kako dobro došla u pripremama Osme sedice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije na kojoj se obračunao sa neistomišljenicima i postao jedan od najuticajnijih političara na prostoru tadašnje Jugoslavije⁴. Pragmatični Miloševićev populizam je tada ohrabrio nacionaliste i šoviniste kojih je bilo i među Srbima i Albancima, ali i među drugim narodima bivše Jugoslavije i njihovim političkim vodstvima da otvoreno zagovaraju raspad Jugoslavije po svaku cenu, pa i po cenu građanskog rata i etničkog čišćenja. Milošević nije bio ni najstrašćeniji nacionalista na Balkanu, niti je bio jedini političar koji je doprineo katastrofalnom ishodu raspada Jugoslavije, ali “desni” populizam koji je neštedimice koristio radi ostvarivanja političkih ciljeva jeste obeležje njegove ukupne politike. Posledice takve politike osećaju se i danas – tri decenije nakon pomenute rečenice u regionu su međuetnički odnosi loši, nacionalne politike multikulturalnosti su segregativne, a etnička distanca naroda u regionu jasno ukazuje na ksenofobiju (Bašić, Pajvančić: 2015; 113). Međutim, pogoršanje međuetničkih odnosa i stalne latentne napetosti među narodima u regionu zamagljuju još pogubnije socijalne i političke posledice “ksenofobičnog” populizma ranih devedesetih godina dvadesetog veka na Balkanu – razaranje srednje klase, pauperizacija stanovništva, produbljivanje ekonomskog jaza u odnosu na razvijene zemlje, otpor modernizaciji i ideološka dezorijentisanost nastala u protivrečjima poricanja socijalističke prošlosti, neradog prihvatanja liberalne doktrine i uljuljkivanja u nacionalističkim matricama. Najzad, populistu su vulgarizovali demokratiju jer su transmisijom volje naroda na “vođe” i političke stranke obesmislili parlamentarizam i princip podele i ravnoteže vlasti čime su podriveni temelji države i otvorena vrata partokratiji, autoritarizmu i totalitarizmu.

⁴ O populističkoj tehnici preuzimanja vlasti u Srbiji nakon Osme sednice, održane 24. i 25. septembra 1987. godine videti tekstove dr Jasmine Petrović i prof. dr Đokice Jovanovića „Parodija tragičnog – Kič kao konstituens političke i kulturne ideologije“, prof. dr Dejana Jovića „Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije“ (https://www.scribd.com/doc/167111950/Dejan-Jovic-Osma-sjednica-uzroci-znacaj-interpretacije_poslednji pristup: 29. juli 2017. u 12:25) i prof. dr Slobodana Antonića, „Demokratija u Srbiji – stvarno i moguće“.

Kriza demokratije u Evropi i ekspanzija populizma nagovešteni su krajem dvadesetog veka “događanjima naroda” koji su bili povoljna platforma za svrgavanje komunističkih režima u Centralnoj i Istočnoj Evropi, ali ne i u slučaju Jugoslavije gde je “narodnjaštvo” dobilo dimenziju za koju liberalna demokratija nema efikasna rešenja⁵. Pozivi na toleranciju i dijalog, koji se u ovakvim prilikama upućuju, nisu mehanizmi odlučivanja i slabašna su protivteža populistima koji kada legitimiziraju svoje programe imaju priliku i da ih sa “uličnog” političkog delovanja prenesu u parlament i druge institucije. Snaga narodne volje tada, bar za neko vreme, populizam prevodi u demokratiju. A posledice takve demokratije ne moraju biti i nisu uvek u korist naroda. Populista ne razmišlja o posledicama svoje retorike nego sve snage usmerava ka cilju koji će ostvariti pomoću te retorike. Takav pristup isključuje promišljanja o demokratiji kao primarnoj vrednosti već je svodi na sredstvo i provizorij u kojem se, na osnovu, obmanom stečene *volonté générale*, ostvaruju politički ciljevi koji, da su blagovremeno bili jasno objašnjeni, verovatno ne bi pridobili narodnu podršku. Ksenofobični populizam koristi krize, nezadovoljstvo ljudi ekonomskim, socijalnim, političkim, ličnim statusom kako bi neprijatelja našao u drugima koji se predstavljaju kao izvor nezadovoljstva. U situacijama društvenih promena koje prati neizvesnost, na primer ekonomske krize u kojima je izvesno da će određen broj radnika izgubiti posao, okupljanje u koherentnu grupu istomišljenika pruža određenu zaštićenost. Međutim, ukoliko ova homogenizacija nije zasnovana na realnoj proceni stanja i pragmatičnoj projekciji rešenja, već je u njenom jezgru zavodljiva i lako razumljiva primordijalna nacionalistička retorika, rešenja su daleko, a konflikti neizbežni.

Doslednom populistu ništa što vodi političkom cilju nije “sveto”, u nastojanju da dobije podršku pozivaće se istovremeno i na ideje liberalizma i tržišnu privredu, pluralizam i parlamentarizam, ali i na ideju teodemokratije koja im je suštinski suprotstavljena (Popov: 2003). Ta nedoslednost populizma ukazuje na to da on nije utemeljen ni u jednoj ideologiji, ali i na to da je u nastojanju da se predstavi kao čista, izvorna, nepomućena narodna demokratija

⁵ U studiji “Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Evropi nakon 1989. godine” Sabrina P. Ramet pored ostalog ukazuje i na to da su etnički animoziteti i konflikti u Istočnoj Evropi i 1918. i 1989. godine podstrekivani iz političkih centara sa “Zapada” koji su svoje interese u regionu nastojali da obezbede tako što su podršku pružali populističkim liderima i pokretima, zanemarivane su ideje koje bi, da su podržane, imale šanse da “kraj istorije” dočekaju bez žrtava i konflikata.

prijemčiv svakoj od njih. Populistima “na ruku” idu i neprestane ekonomske i prisilne migracije koje su im proširile prostor političkog delovanja i omogućile homogene etničke areale u kojima su uglavnom manje obrazovani, ali socijalno i verski snažno povezani ljudi kojima u negostoljubivom okruženju prija populistička retorika⁶.

Populistima, pogotovo onima koji deluju sa pozicije desnog centra i desnice, izbeglice i migranti su pogodna tema kako za učvršćivanje veza sa ljudima koji su im već pružali podršku tako i za pripremu ostvarivanja prikrivenih političkih ciljeva. Mađarski premijer Viktor Orban predvodio je sugrađane, ali i zemlje Višegradske grupe, u otporu da se ne primeni Odluka Evropskog saveta o izbegličkim kvotama jer: “Migracija je Trojanski konj terorizma. Ljudi koji kod nas dođu ne žele da žive u skladu sa našom kulturom i običajima, već prema svojim – ali po evropskim standardima života.”⁷ Živeti u skladu sa autentičnom tradicijom u uslovima vladavine prava, stabilnih demokratskih institucija i ekonomskog blagostanja su civilizacijsko dostignuće i ne bi trebalo da su prepreka slobodi kretanja ljudi, pogotovo ne onih koji zbog toga što su im ugroženi pravo na život i egzistenciju sigurnost traže u stabilnim državama koje garantuju zaštitu ljudskih prava i poštovanje međunarodnih konvencija. Podsetimo se najsvetlije tekovine Američke revolucije – svi ljudi su stvoreni jednaki, pripadaju im neotuđiva prirodna prava na život, slobodu i težnju za srećom⁸ i niko to nema pravo da im uskrati. Savremeno demokratsko društvo počiva na ovoj ideji sa izvorišta ideje liberalizma i zbog toga “orbanovština” jeste ksenofobični populizam koji je u sukobu sa univerzalnim vrednostima i usmeren je isključivo prema biračima o čijoj privrženosti valja brinuti i između izbornih ciklusa.

Da između etnocentrizma i populizma postoji čvrsta latentna veza, posredno potvrđuje zapažanje Cvetana Todorova o prirodi etnocentriste koji po pravilu sledi liniju manjeg otpora i postupa nekritički – on isključivo veruje da su vrednosti koje zagovara jedine prave i to mu je dovoljno, on nikada ne nastoji da to što tvrdi stvarno i dokaže (Todorov: 1994; 19). Osim toga, savremeni

⁶ U knjizi *Mi i drugi* Cvetan Todorov piše: “Etnocentrist je, moglo bi se reći, prirodna karikatura univerzaliste; težeći ka opštem, on polazi od posebnog, koje se zatim trudi da uopšti, međutim, to posebno neizbežno njemu mora biti blisko, to jest, praktično postojati u njegovoj kulturi.”

⁷<http://rs.n1info.com/a233085/Svet/Region/Orban-o-migrantima-novi-propisi-za-trazi-oce-azila.html>: poslednji pristup 13. avgusta 2017. u 9:08.

⁸ Deklaracija o nezavisnosti SAD od 4. jula 1776.

populisti ne prezaju ni od toga da “ponište” narodnu volju. Orban je uprkos tome što je Referendum o (ne)prihvatanju “izbegličkih kvota”, organizovan 2. oktobra 2016. godine, bio neuspešan zbog toga što mu se odazvalo 43% od propisanih 50% građana, ipak protumačio da postoji osnov da predloži ustavne i zakonske promene o restriktivnoj imigracionoj politici, jer se 92% građana koji su se odazvali Referendumu izjasnilo o neprihvatanju kvota⁹.

Retrogradni, “ksenofobični” populizam je loš jer ljude različitih etnokulturnih i verskih grupa suprotstavlja jedne drugima tako što koristi različitosti kao ukorenjene vrednosti koje ne trpe limitrofne areale. Nevolja je što populista, da bi ostvario političku dobit, koristi u kulturama uvrežene stereotipe, nacionalne mitove i „istorijske“ nepravde kao pokretače narodnog nezadovoljstva¹⁰. Osuđujući političke prakse koje počivaju na zloupotrebi istorije i njenoj pragmatizaciji Marks u spisu *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte* piše: "Tradicija svih mrtvih generacija pritiskuje kao mora mozak živih. I upravo kad izgleda da su zauzeti time da sebe i stvari pokrenu, da stvore nešto čega još nije bilo, upravo u takvim epohama revolucionarne krize oni bojažljivo

⁹ Slično je postupio još jedan apostol populizma, grčki premijer Aleksis Cipras koji je, uprkos tome što je na Referendumu dobio 61% podrške građana da ne prihvati ponudu poverilaca o uvođenju restriktivnih mera štednje, pristao na većinu takvih mera. Populističku sintagmu “demokratija se ne može ucenjivati” kojom je okarakterisao uspeh Referenduma koji je predložio, odbacio je ne samo zbog pritisaka poverilaca i Evropske komisije nego zbog realnih ekonomskih i političkih okolnosti koje se čak i kada su nepravične ne mogu rešavati na krilima “narodnjaštva”. Ciprasov i Orbanov populizam nemaju isti koren, štaviše Cipras je predvodnik “Sirize”, političke stranke čija je ideološka osnova u radikalnoj levici, ali rezultat je isti: volja naroda je dobrodošla samo kada opravdava određeni politički cilj.

¹⁰ Primera radi, Francuska je bila višekulturna pre Revolucije iz 1789. godine, a jakobinska vlast, na čijoj diktaturi, se radala moderna demokratija, gradila je jedinstvenu naciju brišući etničke i jezičke razlike. Geslo Revolucije *liberté, égalité, fraternité* u svakodnevnom životu nije značilo samo ostvarivanje liberalne građanske jednakosti nego je podrazumevalo i to da njeno ostvarivanje zahteva poricanje i odricanje od identiteta velikog broja stanovnika Francuske. *Osvrt na ovaj aspekt Francuske revolucije koja je kroz velika vrata uvela kapitalizam na svetsku pozornicu, utemeljila nov pristup shvatanja nacije i građanstva i organizacije državne vlasti, ukazuje na to da su ljudi oduvek živeli u društvima koja su obilovala etničkim, verskim, jezičkim, kulturnim različitostima i da su se “tvorci promena” uvek vešto koristili tehnikom mobilizacije naroda zarad ostvarivanja “viših” ciljeva, a da su u političkoj teoriji te činjenice razmatrane prevashodno u sklopu opštih pitanja demokratije.*

prizivaju u svoju službu duhove prošlosti, pozajmljuju od njih imena, bojne parole, kostime, da bi, prerušeni u to prečasno ruho i pomoću tog pozajmljenog jezika, izveli novi svetskoistorijski prizor." (Marks: 1977; 12)

Međutim, i retrogradni populizam i većina drugih „narodnjačkih“ politika jesu odgovor na krize sa kojima se suočavamo, a na koje ne postoje racionalni i pravovremeni institucionalni odgovori. Savremena liberalna demokratija se suočava sa krizom legitimnosti i reprezentacije jer ne sme se prenebreći da i retrogradni populizam i većina drugih „narodnjačkih“ politika jesu odgovor na krize sa kojima se suočavamo, a na koje ne postoje racionalni i pravovremeni institucionalni odgovori. Savremena liberalna demokratija suočava se s krizom legitimnosti i reprezentacije, jer su nakon „kraja istorije“ elite, bilo one desne, bilo leve liberalne provenijencije¹¹, prećutno postigle saglasje da je najbitnije omogućiti da kapital nesmetano funkcioniše i da su granice slobode, ljudska prava, individualizam i priznavanja identiteta nespутane izuzev u slučaju kada svojim zahtevima ugrožavaju svojinu i tržišnu ekonomiju. Francuski ekonomista Toma Piketi u delu *Kapital u XXI veku* upozorava da tržišne zakonitosti, posebno u uslovima slabog privrednog rasta, ne mogu da reše problem sve izraženije nejednakosti. „Gomilanje kapitala“ koje nema logičnu svrhu i ekonomsko opravdanje produbljuje nejednakosti koje su

¹¹ Kada je reč o ksenofobično orijentisanom populizmu trebalo bi pomenuti da se on dovodi u vezu pretežno s “desnim” političkim strankama. U Austriji Jerg Hajder je politički program razvijao na sloganu “Austrija pre svega”, stalnom konfrontacijom sa slovenačkom manjinom u Koruškoj, zalaganjem za restriktivnu imigracionu politiku, a politički uspon je gradio ističući simpatije za nacizam (Immanuel Wallerstein. Rasistični albatros: družboslovlje, Jörg Haider in Widerstand: www.Rasistini_URN-NBN-SI-DOC-071H7W9J.pdf; poslednji pristup: 21. avgust u 7:52). Viktor Ponta, vođa rumunskih socijaldemokrata se na predsedničkim izborima 2014. godine distancirao od protivkandidata protestantske veroispovesti Klauza Johanisa izjavom da se nada da mu je dozvoljeno da se u svojoj zemlji kandiduje kao pravoslavni Rumun. Oba Janusova lica populizam i etnicitet su pokazali u sporu Mađarske i Slovačke oko statusa dvojnog državljanstva etničkih Mađara u susednim zemljama; naime u predizbornoj periodu u obe zemlje, prvo je Viktor Orban (FIDES), tada mandatar za sastav Vlade izabrao da Zakon stupi na snagu na Dan Svetog Ištvana (osnivača istorijske Mađarske), što je uslovalo reakciju slovačkih desnih populista koji su upozoravali da “živimo u vremenu kada je Kosovo otrgnuto od Srbije”. Kosovo i status srpskog naroda u Republici Srbiji i Hrvatskoj su nepresušan izvor populističke retorike političkih stranaka u Srbiji, a sa istim entuzijazmom populisti u Hrvatskoj u pripadnicima srpske nacionalne manjine i susednoj Srbiji nalaze opravdanje za istorijske i savremene političke greške.

izvorište nezadovoljstva i pobune srednje klase koja zahteva preispitivanje temeljnih instituta liberalne ekonomije poput slobodne razmene ili nesrazmere u raspodeli dohotka (Piketi: 2015; 505–585). Racionalni odgovor na ova pitanja su recimo pravednije poreske reforme, ali umesto toga populistički na vlasti se odlučuju za preduzimanje neekonomskih mera koje probleme maskiraju populističkom „obmanom“ u čijoj srži jeste i širenje straha od terorizma, imigranata, islama, etnokulturnih manjina. Američki predsednik Donald Tramp je u svom predizbornom programu zagovarao da je čovek sposoban da postigne sve ukoliko ga drugi u tome ne spreče, a pod „drugim“ je mislio na imigrante, muslimane, Meksikance¹². Njegov „ksenofobični“ populizam ohrabrio je ekstremno rasistički orijentisanu desnicu, ne samo da se sukobi s radikalnom levicom već i da podrije osnovne vrednosti američke demokratije. Sukob u Šarlotsvilu u saveznoj državi Virdžinija u kojem je nastanjeno 28.000 „belih“ Amerikanaca i oko 13.000 Amerikanaca afričkog, azijskog i hispano porekla¹³ lako se može dovesti u vezu sa „ksenofobičnim“ populizmom koji samo zahvaljujući demokratskim institucijama i obrazovanoj administraciji još uvek nije postao javna politika¹⁴.

Najzad, veza između populizma i etniciteta kao jednog od stožera multikulturalne paradigme, u regionima jugoistočne i centralne Evrope je specifična i često se jasno ispoljava u političkim stavovima i delovanju. „Ksenofobičnom“, lošem, populizmu su jednako skloni levi i desni liberali, republikanci i zagovornici obnavljanja svrgnutih monarhija, pripadnici etničkih većina i manjina... Etnička heterogenost ovog prostora, koji od Baltika do Mediterana obuhvata dvadeset dve zemlje i njihova sklonost da se neprestano

¹² https://ballotpedia.org/Donald_Trump_presidential_campaign,_2016/Immigration (poslednji pristup 19. avgust 2017; 16:55)

¹³ Protest „Ujedinimo desnicu“ organizovan je s namerom da se osujete gradske vlasti da uklone spomenik generala Roberta Lija jednog od simbola rasističke politike iz doba Konfederacije. Kontramiting su organizovali građani privrženi vrednostima američke demokratije i Ustava iz 1776. godine.

¹⁴ 27. januara 2017. godine američki predsednik je doneo Uredbu 13780 kojom je suspendovan prijem izbeglica i zabranjen ulazak ljudi iz sedam muslimanskih zemalja (Iran, Libija, Somalija, Sudan, Sirija i Jemen) ([www.forbes.com/sites/andysemotiuk/2017/05/26/trumps-immigration-promises-stymied-by-courts/#59bcf ef14 ec6](http://www.forbes.com/sites/andysemotiuk/2017/05/26/trumps-immigration-promises-stymied-by-courts/#59bcfef14ec6) poslednji pristup: 20. avgust u 14:15). Okružni sud u Sijetlu i Apelacioni sud u Vašingtonu blokirali su ovu Uredbu, a Tramp je novu, manje restriktivnu Uredbu doneo 17. marta 2017. godine.

vraćaju mitovima u kojima se glorifikuje slavna prošlost i precenjuje sopstvena uloga u istoriji – pogoduje populističkoj retorici koja, po pravilu, krivca za neostvarene ciljeve traži u pripadnicima drugih naroda. Otvoreni međunarodni i međudržavni sporovi (utvrđivanje granice između Hrvatske i Slovenije, osporavanje statusa Makedonije, postdejtonska Bosna i Hercegovina, status Kosova), nerešena nacionalna “pitanja” Albanaca i Srba u regionu, sećanje na slavnu prošlost (Kosovski mit, pretrijanonska Mađarska) i brojne autohtone nacionalne manjine čiji identiteti se “štite” politikama segregativnog multikulturalizma – nepresušna su inspiracija populistima.

Lista primera “ksenofobičnog” populizma je neiscrpna. U takvoj vrsti populizma uporište imaju političke stranke i vođe koji su etiku potpuno izdvojili iz politike. Političku nagodbu koju žele da postignu sa građanima oni konstruišu na obmani i strahu od različitosti. Štaviše različitost kao suprotstavljena, jasno diferencirana datost se pohranjuje u identitetima građana, u obrazovnim sistemima, kulturnim politikama, medijima. Etnosi ukorenjeni u mitovima i uskogrudostima sopstvenih primoridjalizama su lak plen populista koji umesto da etničkim i kulturnim različitostim ponude interkulturalnu političku kulturu i na njoj zasnovanu participativnu demokratiju, insistiraju na održavanju oštrih razgraničenjima među kulturama i narodima koji jedni od drugih zaziru. Strah, međutim, nije habitus u kojem demokratija može da diše punim plućima. Na to s pravom ukazuje britanski politikolog Frank Furedi koji u ukazuje na to da u savremenom svetu politika straha ima za cilj postizanje konsenzusa i ujedinjenja vrednosno dezorijentisane elite (Furedi: 2008; 131). Ljudi strahuju pre svega za budućnost, a populistu koji ne mari za etičnost svojih postupaka, lakše je da uzroke tih bojazni nađu u „opasnim drugima“, a ne u stvarnim problemima savremene demokratije i liberalizma poput urušavanja institucija, dekonstrukciji socijalne države pred terorom kapitala i banaka.

LITERATURA

Antonić, Slobodan (1993). *Demokratija u Srbiji – stvarno i moguće*. U: *Srbija između populizma i demokratije*. Institut za političke studije. Beograd.

Bašić, Goran (2015): *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*. Centar za istraživanje etniciteta. Beograd.

Bašić, Goran (2016). *Etnokulturni identiteti – politike priznanja i prakse opstanka*. U: Vojislav Stanovčić, Goran Bašić (ur) *Stanje i perspektive*

multikulturalizma u Srbiji i državama regiona. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti Naučni skupovi Knjiga CLXV.

Biorcio, Roberto (2015). *Il populismo nella politica Italiana. Da Bossi a Berlusconi, da Grillo a Renzi*. Mimesis.

Canovan, Margaret. (1981). *Populism*. New York i London: Harcourt Brace Jovanovich

Jansen, Robert. S. (2011). *Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism*. *Sociological Theory*. (29) 2:75–96.

Marks, Karl (1977). *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*. Prosveta, BIGZ. Beograd.

Mudde, Cas. (2004). *The Populist Zeitgeist. Government and Opposition*.(39).

Eco, Umberto. (2013). *Konstruisanje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*. Mozaik. Zagreb.

Furedi, Frank. (2008). *Politika straha – s onu stranu ljevice i desnice*. Antibarbarus. Zagreb.

Petrović, Jasmina i Jovanović, Đokica (2002). *Parodija tragičnog – Kič kao konstituentspolitičke i kulturne ideologije*. Institut za filozofiju i političku teoriju. Filozofski fakultet. Kosovska Mitrovica.

Piketi, Toma. (2015) *Kapital u XXI veku*. Akademska knjiga. Novi Sad.

Popov, Nebojša (2003). *Vrtlog populističkih revolucija*. *Republika* 302–303.

Ramet, Sabrina P. (2001). *Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*. Alinea. Zagreb.

Todorov, Cvetan. (1994). *Mi i drugi*. Biblioteka XX vek. Beograd.

Šalaj, Berto. (2012). *Suvremeni populizam*. Anali hrvatskog politikološkog društva. Vol. 9. No.1.

Šalaj, Berto. (2012a). *Što je populizam*. Političke analize. br. 11. Zagreb.

MULTIETHNIC SOCIETY AND REACTIONARY POPULISM

GORAN BAŠIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade
Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

In order to be stable and democratically organised, multicultural societies require specific forms of governing adapted to the nature of their own multiethnicity. In contemporary democratic states, but also throughout their histories, societies have resorted to adjustments of the classical notion of democracy so as to establish effective control over the eruptive force of ethnicity – usually the most prominent feature of a multicultural society.

Consociation, federalism, decentralization, various forms of autonomy and self-governance, and affirmative measures are among the most common forms of democratic governance in multicultural societies. In civic democracies, interculturalism is also prominent as a specific strategy for regulating societal relations. On the other hand, populism tends to undermine the ideal of good governance in multiethnic societies because it advocates citizens' participation in political life by way of direct democracy, which lacks the subtlety to harmonize the specific interests stemming from ethno-cultural identities. Under such circumstances, populism easily becomes reactionary in that it seeks to secure support for political aims by dissolving the contours of ethnic, religious and cultural groups and opposing them to each other. While this type of political governance does not necessarily cause conflict, it certainly does not create stability, and is often an obstacle to economic, political and social development.

One consequence of populist governance which instrumentalises ethnicity is a segregated society where apparent stability is secured by the corruption of minority elites or their non-transparent control. Populists, however, disregard the fact that in the nature of ethnic identities they manipulate there resides a cultural dynamism which cannot be controlled without a balanced democracy.

KEY WORDS: democracy, multiculturalism, populism, ethnicity.